

соціальними інтересами, мати відформатоване і стандартизоване «флеш-мислення».

Звичайно, описані парадигмальні орієнтації є рисами своєрідних ідеальних типів, лише культурними координатами, в яких формуються як сучасні споживач та виробник інформації, так і характер взаємодії між ними. Реально дієві суб'єкти мають певну комбінацію цих рис і можуть бути описані лише на основі відповідно спрямованих соціологічних досліджень.

Джерела:

1. Мартинюк І., Соболева Н. Соціальні ролі та рольова регуляція в ситуації суспільної нестабільності. *Соціальні виміри суспільства* : зб. наук. праць. Вип. 5 (16). Київ : Інститут соціології НАНУ, 2013. С. 140–153.
2. Почепцов Г. Г. Паблік рилейшнз : навч. посібник. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2006.
3. Робертсон Р. Глокалізація: часопростір і гомогенність-гетерогенність. *Глобальні модерності* / за ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона ; пер. з англ. Київ : Ніка-Центр, 2008.
4. Судакова В. М., Отрешко Н. Б. та ін. Від мультикультуралізму до транскультурності: проблема збереження цінностей цивілізованого співіснування : монографія / Київ : Інститут культурології НАМ України, 2018.
5. Bell D. *The coming of postindustrial society*. New York : Basic Books, 1973.
6. Lefebvre H. *The Production of Space* / translated by Donald Nicholson-Smith. Basil Blackwell Ltd, 1991.
7. Shcherbyna V. Spatial development: crisis, visions and strategies. *National Interest*. 2023. Vol. 3. № 13. Pp. 40–52. URL: <https://sc01.tci-thaijo.org/index.php/NIT>.

1.3. Концептуалізація інформаційного суспільства

Поняття «інформаційне суспільство» в останні десятиліття вийшло з науково-дисциплінарного вжитку, перетворившись на своєрідну метафору нашого часу. Зворотний вплив практик використання цього поняття у найрізноманітніших значен-

нях — від соціально-філософського до майже побутового — на його змістове наповнення приводить до розмивання його смислу. Це, своєю чергою, зумовлює потребу постійно переосмислювати це поняття як аналітичний інструмент, який використовують у дослідженні феноменів і процесів сучасного суспільства, формувати його образи та розкривати причиново-наслідкові зв'язки.

Комунікативні процеси й інформаційний обіг є важливими, сутнісними складниками суспільного життя. Вони виконують надзвичайно важливу конструктивну роль не тільки як засіб утворення соціальних зв'язків відносин, а і як інструмент само-референції соціальної системи, здійснення її аутопоезісу. Від того, як саме ми розуміємо нашу сучасність, залежать наші уявлення про горизонти смислів, можливі варіанти взаємодії — на мікро-, мезо- і мікрорівнях. Це дає змогу створювати і відтворювати саму соціальну реальність.

Раціональне мислення в наш час дискредитується, адже надскладність соціального життя, поява і бурхливий розвиток новітніх комунікативних практик і середовищ щораз частіше ставлять під сумнів евристичний потенціал теоретизування гуманітарних наук загалом і соціології зокрема. На тлі визнаної теоретичної кризи гуманітарних наук поступово відбувається міфологізація суспільної свідомості, «нове зачаровування» суспільства. Людина «нового середньовіччя» орієнтується на використання усе більш далеких від науково-раціоналістичного світогляду засобів рефлексії. Комунікація захоплена ненауково-раціоналістичними, неетичними та неестетичними уявленнями як достовірним знанням про положення сучасної людини у світі її перспектив.

Отже, соціологія перебуває в складному становищі. Соціальна реальність потребує постійного коригування змістовної частини понять і категорій, які використовують соціологи, — щоб не знаходити в нових реаліях соціального змісту, якого історично вже немає, «оживляючи» таким чином його, продукуючи фантазми, «соціальних привидів» у суспільній свідомості. Водночас зростає необхідність у новітніх теоретичних підходах, які відповідатимуть якісним змінам комунікативного середовища. Розширення його кількісних характеристик (виникнення масивів нових даних — BigData), виникнення у ньому новітніх загроз, поява нових суб'єктів неантропного характеру (штучного інтелекту) — все це потребує оновлення теоретичного інструментарію.

Коригування інструментів концептуальних засобів соціальної самореференції передбачає, по-перше, реінтерпретацію, переусвідомлення та реконструювання категорій і понять, по-друге, оцінювання їхнього евристичного потенціалу як щодо соціального сьогодення, так і щодо майбутнього.

Інформатизація всіх сторін суспільного життя є одним із найбільш виразних процесів, які характеризують сучасність. Соціальні відносини в різних сферах життя та суспільстві в цілому усе більшою мірою відтворюються на основі інформаційної взаємодії, що робить комунікацію та інформаційні процеси «нервом сучасності».

Дослідження процесів інформатизації суспільства не встигає за упровадженням нових інформаційних технологій на практиці. Це нормально, адже практика завжди крокує попереду теорії. Однак це приводить до того, що організаційні та політичні рішення в цій галузі приймають здебільшого на основі загальних уявлень про потребу розвитку «інформаційного суспільства», «електронного уряду». Розвиток різноманітних кіберкомунікативних мереж сприймають як загальну необхідність, зумовлену технологічними потребами, а соціальні ефекти не розглядають як змістовні та значущі.

Через це бракує адекватних уявлень про реальні перспективні соціальні наслідки розвитку нових комунікативних середовищ. І не тільки в масовій свідомості, а й у політичному континуумі — поміж тих, хто приймає та здійснює рішення в цій галузі. Упровадження інформаційних технологій розуміють найчастіше як розвиток і доповнення наявних форм комунікації, вироблених за часів індустріального суспільства. Окрім того, нерозуміння соціального потенціалу нових комунікативних процесів і засобів не дає змоги використовувати повною мірою їхній інноваційний потенціал. Це приводить до того, що суспільні інститути потерпають, залишаються беззахисними перед використанням технологій деструктивного інформаційного впливу.

Такий стан зумовлено багатьма чинниками, серед яких одним із найістотніших є брак чіткої теоретичної визначеності наукового поняття «інформаційне суспільство». Відомий політик минулого сторіччя говорив, що нічого немає більш практичного, ніж добра теорія. Тож, допоки ми не маємо інструменту опанування процесу соціальних змін на теоретичному рівні, ми вимушені залишатися заручниками його стихійного розвитку,

заручниками незрозумілих соціальних ефектів, які неможливо вчасно передбачити та цілеспрямовано впливати на них. Для такого опанування потрібно розвивати відповідний теоретичний інструментарій, а насамперед вивчити історію, формування та зміст тих понять, які ми вже використовуємо під час вивчення суспільних трансформацій.

Інформаційне суспільство, згідно з найбільш загальним визначенням, — це соціологічна і футурологічна концепція, що вбачає провідним чинником суспільного розвитку процесу формування соціальних зв'язків і відносин виробництво і використання науково-технічної та іншої інформації. Концепція інформаційного суспільства за походженням є різновидом теорії постіндустріального суспільства, основу якої заклали Д. Белл [5] і О. Тоффлер [27].

Засновники і прихильники теорії інформаційного суспільства, розглядаючи суспільний розвиток як «зміну стадій», пов'язують становлення нового типу суспільства з домінуванням «четвертого», інформаційного сектора економіки. Цей сектор, відповідно до такої парадигми, набуває розвитку історично услід за сільським господарством, промисловістю й економікою послуг. При цьому вважають, що капітал і праця, як основа індустріального суспільства, змінюють свою визначальну роль, віддаючи її інформації й знанню в інформаційному суспільстві. Як результат, революціонізуюча дія інформаційної технології спричиняє те, що (як вважає Е. Масуда) у новому, інформаційному, суспільстві замість класів виникають соціально недиференційовані «інформаційні співтовариства» [21].

Розвиваючи власну концепцію інформаційного суспільства, О. Тоффлер великим корпораціям протиставляє «малі» економічні форми. До них він відносить індивідуальну діяльність удома (ми називаємо зараз це працею в онлайн-режимі) та «електронний котедж». Ці форми є частинами загальної структури інформаційного суспільства з його «інфо», «техно» та іншими сферами людського буття. На думку дослідника, виникає проєкт «глобальної електронної цивілізації», що складається на основі синтезу телебачення, енергетики, комп'ютерної служби й — «телекомп'ютеренергетики», основою якої мають стати «телекорпорації» [27].

«Комп'ютерна революція» поступово приводить до заміни традиційного друкарства «електронними книгами», перетворює безробіття на забезпечене дозвілля, змінює також суспіль-

ну ідеологію. У теорії інформаційного суспільства відповідні соціальні та політичні зміни розглядають як прямий результат «мікроелектронної революції» [20]. Наприклад, перспектива розвитку демократії, згідно з цими уявленнями, пов'язана з поширенням інформаційної техніки. Провідна роль у цьому належатиме телекомунікаційній «кабельній мережі». Вона забезпечить двосторонній зв'язок громадян з урядом, дасть змогу враховувати думку кожного громадянина у процесі вироблення економічних і політичних рішень. Розробки в галузі «штучного інтелекту» починають розглядати також і як можливість інформаційного тлумачення самої людини [2; 12].

Загалом концепція інформаційного суспільства викликає критику з боку філософів і вчених гуманістичної орієнтації. Вони звертають увагу на принципову неспроможність технологічного детермінізму вирішити завдання гуманітарного і соціального типу, вказують на небезпечні наслідки комп'ютеризації суспільства для людини і суспільства.

Водночас тривають і спроби використовувати концепт «індустріальне суспільство» для створення нового філософського, соціологічного, культурологічного наукового інструментарію, який надає можливості досліджувати і прогнозувати процеси розвитку соціальних відносин у суспільстві.

Сам термін «інформаційне суспільство», як вважають його дослідники, винайшли японські вчені. Саме вони ввели у науковий обіг поняття «інформатизація», «комп'ютеризація», «інформаційна індустрія». У науковій літературі існує також думка, що автором терміна «інформаційне суспільство» є американський теоретик-економіст Фріц Махлуп, оскільки він оперував категорією суспільства інформаційної економіки [19; 13].

М. Кастельс [6–8], С. Леш [17], Д. Тапскотт [24], Ф. Фукуяма [10, 11] та інші дослідники також пропонували варіанти подібних концептуальних підходів до розгляду процесів соціальних змін. Вони виходили, по-перше, з того, що вирішальну роль у житті соціуму відіграють процеси інформаційної взаємодії, основані на кіберкомунікації. По-друге, вони вважали, що сьогодення слід розглядати як своєрідний перехід до нового соціального світу, що якісно відрізняється від відомого нам.

Отже, концепція інформаційного суспільства виконує також і роль своєрідної утопії. Однак виникає проблема: концепції постіндустріалізму й постмодернізму в соціологічній теорії не мають достатнього евристичного потенціалу, щоби відбивати

соціальні зміни, які відбуваються, тимчасом як концепти перебувають тільки в стадії становлення. Використання поняття «інформаційне суспільство» для відображення істотних рис інформатизації суспільства, що виникає у процесі його розвитку, стає проблемним. Постає запитання: чи можна визначити інформаційне суспільство як таке, що якісно відрізняється від індустріального?

Щоби відповісти на це запитання, необхідно докладніше розглянути процес формування концепту «інформаційне суспільство», щоби не тільки виявити притаманні йому специфічні риси, а й визначити тенденції його розвитку. На цій основі можна сформулювати припущення щодо його можливого подальшого використання та його нового теоретичного змісту. Для цього ми не будемо заглиблюватися у ґрунтовний аналіз тих або тих концепцій, але спробуємо розглянути їхні найважливіші положення.

О. Тоффлер, один із засновників теорії соціального оновлення світу внаслідок технологічних змін в економіці та соціальному житті, не дає новій цивілізації визначення. У класичній книжці «Футурошок» [25–28] він проводив думку про її принципово новий характер. Зокрема, О. Тоффлер стверджував, що на зміну «індустріальному суспільству» прийде «суперіндустріальне суспільство». Однак це було скоріше назвою, аніж науковим визначенням нового типу суспільства. Багато чого в цій цивілізації, що виникає, як вважав автор, суперечить традиційному індустріальному суспільству. Однак вона водночас є і технічно розвинутою у найвищому ступені, і антиіндустріальною цивілізацією за своїм змістом. «Третя хвиля» несе із собою новий спосіб життя, оснований на диверсифікованих, поновлюваних джерелах енергії; йому притаманні такі методи виробництва, які роблять застарілими більшість фабричних складальних ліній. Соціум побудовано на ґрунті нової («ненуклеарної») сім'ї, що базується також на новому інституті — «електронному котеджі». Радикально перетворюються також школа і корпорації. Нова цивілізація, що формується на цій основі, несе із собою новий кодекс соціальної поведінки. Вона виводить людство за межі необхідності значної концентрації енергії, коштів і влади у відповідних центрах, як це відбувається за часів індустріальної цивілізації. О. Тоффлер, отже, не даючи прямого визначення поняття «інформаційне (постіндустріальне) суспільство», яке сам же й використовує, тлумачить його описово, через перелічуван-

ня елементів, тобто вказує на те, що є радикально новим для сьогоdnішнього життя і має, на його думку, докорінно змінити життя нинішнього і найближчого покоління.

Основоположник концепції «інформаційного суспільства» Д. Белл [3–5] одним із перших виділив його сутнісні ознаки. Він визначає сутність нового суспільства через розгляд змін, які відбуваються в сучасному суспільстві. Тим самим він виділяє та підкреслює саме ті ознаки, якими будуть відрізнятися «післяреволюційні» суспільства від сучасних. Зокрема, він будує свою концепцію, вважаючи, що в XXI столітті становлення нового соціального укладу, оснований на телекомунікаціях, матиме вирішальне значення для всіх сфер суспільного буття. Він змінить не тільки економічне й соціальне життя, а й самі способи виробництва знання, оновить характер трудової діяльності людини. На думку Д. Белла, революція в організації і обробленні інформації та знань, в якій провідну роль відіграватиме комп'ютерна техніка, розгортається одночасно зі становленням постіндустріального суспільства. Д. Белл виділяє три аспекти, особливо важливі для розуміння телекомунікаційної революції:

- перехід від індустріального до сервісного суспільства;
- становлення нової системи технологічних інновацій, де вирішальну роль матиме кодифіковане теоретичне знання;
- ключовим інструментом системного аналізу й «теорії прийняття рішень» ставатимуть нові «інтелектуальні технології» [3–5].

Т. Стоуньєр [22; 23] зазначає, що інструменти й машини, як упредметнена праця, є водночас також і упредметненою інформацією. На його думку, ця ідея справедлива не тільки щодо капіталу, землі, а й щодо будь-якого іншого фактора економіки, у якому упредметнено працю. Тому немає жодного способу продукування додаткової праці, який водночас не був би продукуванням додаткової інформації. Подібно до капіталу, інформацію можна також накопичувати й зберігати для майбутнього використання. Ба більше, у постіндустріальному суспільстві національні інформаційні ресурси становлять його основну економічну цінність і його найбільше потенційне джерело багатства. Тому, відповідно до теорії Т. Стоуньєра, існує три основні способи, якими країна може збільшити своє національне багатство. По-перше, це постійне нагромадження капіталу, по-друге, це військові захоплення й територіальні збільшення,

по-третє, це використання нової технології, що переводить «не-ресурси» в ресурси.

Зважаючи на високий рівень розвитку технології в постіндустріальній економіці, Т. Стоуньєр вважає, що саме переведення не-ресурсів у ресурси стає основним принципом створення нового багатства. Саме як фактор виробництва інформація має деякі якісно нові специфічні властивості. Якщо в когось є деяка сума інформації, а її половину він віддає комусь іншому, у нього залишається усе, що було. Резонно вважати також, що у разі дозволу на використання кимось своєї інформації, то її отримувач може поділитися з її власником чим-небудь корисним. Отже, інформаційний обмін веде до співробітництва, натомість угоди щодо матеріальних речей призводять до конкуренції. Інформація є ресурсом, яким можна ділитися без втрат. Іншою специфічною рисою споживання інформації є те, що, на відміну від споживання матеріалів чи енергії (яке збільшує ентропію Всесвіту), використання інформації збільшує знання людини. Це підвищує організованість навколишнього середовища і зменшує його ентропію.

Концептуальна позиція Т. Стоуньєра є особливо важливою для змістовного визначення поняття «інформаційне суспільство». Він надає розгорнуту характеристику поняття інформації, а також демонструє її принципову відмінність від інших видів економічних і соціальних цінностей. Учений обґрунтовує ідею щодо винятковості цієї нової стадії суспільного розвитку та неминучості з її настанням кардинального історичного перелому.

Ще один адепт «інформаційного суспільства», А. Турен [29–31], пише, що специфіка такого типу суспільства полягає в тому, що інвестиції у засоби виробництва засобів виробництва роблять іншим способом і на іншому рівні. Постіндустріальне суспільство діє в механізмі виробництва загалом, тобто більш глобально на управлінському рівні. Ця дія набуває таких форм:

- 1) нововведення, тобто здатність робити нову продукцію, зокрема як результат інвестицій у науку та техніку;
- 2) управління, тобто здатність використовувати складні системи інформації й комунікацій.

На думку А. Турена, необхідно визнати, що постіндустріальне суспільство є таким, у якому всі елементи економічної системи замкнені діями самого ж суспільства самі на себе. Ці дії не завжди є результатом свідомої волі окремих особистостей або груп. Тому таке суспільство потрібно слід «програмованим».

Таке визначення вказує на здатність постіндустріального суспільства створювати різноманітні динамічні моделі управління виробництвом, організацією, розподілом і споживанням. Відповідно до цього, таке суспільство формується не на основі природничих законів, а радше як результат виробництва, завдяки самореференції, завдяки дії суспільства самого на себе, завдяки наявним у ньому власним системам соціальної дії. Найбільш важливим моментом у формулюванні поняття «інформаційне суспільство», на думку А. Турена, є акцентуація на економічних відносинах нового типу. Він підкреслює особливу роль у процесі телекомунікаційно-інформаційної революції перетворень інвестиційної та управлінської політики.

Дослідник Г. Кан [14–16] у своєму аналізі «постекономічного суспільства», розглядаючи відмінності між поняттями «інформація» та «інтелект», робить висновок, що вони є штучними, однак важливими. «Інформація» як технічний термін прагне до того, щоби бути формалізованою та доступною. Поняття «інтелект» автор уживає більше в значенні «стратегічного», ніж «людського» мислення. Він вважає, що поняття «інтелект» є менш офіційним і формальним, зате ширшим і специфічнішим, аніж «інформація», і в цьому випадку означає знання про події і людей. Воно буває особистим, отриманим навмання чи неофіційно, таємно, може мати ймовірнісний, інтуїтивний характер. «Інтелектуальні» дані не вносять до стандартних карток, на відміну від інформації, що містить у собі шаблонні дані, які очікують від системи. Важко, на думку Г. Кана, зробити розмежування між інтелектом й інформацією чітким, однак коли в систему визначень вводять поняття «інтелект», це відбувається значно меншою мірою завдяки механічному або електронному програмуванню, а значно більшою — завдяки випадковій (або запланованій заздалегідь) присутності потрібних людей, у потрібний час на потрібному місці. Розрізнення Г. Каном понять «інтелекту» й «інформації» є доволі важливим для розуміння сутності «інформаційного суспільства», оскільки що воно дає змогу чітко виявити розбіжності між духовною (дотичною до розуму людини) і матеріальною (породжуваною фіксованими даними) сферами життя нового суспільства. Зокрема, можна підкреслити, що не одухотворена людською емоційністю інформація сама по собі не може рухати вперед людську культуру, не може сприяти прогресу духовності.

На хвилі бурхливих змін останньої чверті ХХ століття науковців охопило прагнення виразити сутність нового інформаційного століття. Як підкреслює У. Дайзард [9], це втілилось у безлічі концептуальних проєктів: Р. Дарендорф пропонує термін «посткапіталістичне суспільство», Дж. Ліхтхайм — «постбуржуазне», Р. Барнет — «постнафтове», А. Єтціоні — «постмодерністське», К. Боулдинг — «постцивілізаційне», С. Алстром — «постпротестантське», Р. Сейденберг — «постісторичне», Г. Кан — «постекономічне суспільство».

Однак більшість цих термінів є похідними від поняття «постіндустріальне суспільство». Всі вони мають спільну рису: утворені за допомогою префіксу «пост-», побудовані за принципом відкидання ознак попереднього визначеного стану як вихідного щодо змін, які відбуваються. Однак вони змістовно не вказують на якісну визначеність нового стану, до якого суспільство переходить. Тому одним із варіантів визначення такого майбутнього стану в теоретичній соціології може бути поняття «інформаційного суспільства», але в новому, іншому значенні, ніж те, яке воно мало, коли з'явилося у науковому та публічному обігу. В усіх розглянутих вище варіантах поняття «інформаційне суспільство» тлумачать із погляду продовження і (неявно) затвердження на новій технологічній основі того соціального порядку, який його породжує. Однак відомо, що майбутнє, оскільки є породженим у минулому, завжди має іншу природу, інші риси. Майбутнє ніколи у соціальному сенсі не зводиться до минулого, воно не може бути поясненим безпосередньо через нього. Поняття «інформаційне суспільство» в тому вигляді, як його було сформульовано й розвинуто в 1960–1970-х рр., його автори використовували для рефлексії соціальних змін того періоду, які відбувалися під впливом технологічного перевороту в низці найбільш розвинутих країн.

Багато соціологів скептично ставилися до цього поняття, адже воно стосувалося скоріше намагання описати образ майбутнього суспільства, а не його сьогодення. Цьому сприяло і те, що концепт розвивався зі значним ухилом до економічної теорії. Тобто що економічний погляд на суспільство намагався сконструювати пояснення його неекономічних змін. Тому цей термін був для соціологів якщо не надто вузьким, то занадто специфічним. Однак у процесі технологічного стрибка виникли трохи інші реалії, ніж це вбачали і автори розглянутих вище концептів, і скептично налаштовані їх критики. У міру розвитку

форм соціальної організації, які мають у своїй основі інформаційну взаємодію, більш помітною стає стурбованість неоднозначністю соціальних перспектив, які відкриваються не тільки для дослідників, а й для широкої публіки.

Цей аспект розглядає відомий британський філософ, професор соціології й директор Центру культурологічних досліджень при Лондонському університеті Скотт Леш у своїй книжці «Критика інформації» [17]. Він зауважує, що поняття «інформаційне суспільство» було введено в науковий обіг сорок років тому, однак його зміст наразі дуже розмитий і не цілком коректний у певному сенсі.

Поточний історичний час характеризується тим, що у процесі цифровізації глобалізованих процесів життя і виникнення новітньої економіки платформ наявні форми соціальної взаємодії змінюються якісно та розширюються кількісно. Цей процес об'єктивно, поза тим, як це розуміють самі люди, породжує новітнє багатомірне соціальне середовище. Саме його риси стихійно, залежно від нових потреб соціальної практики у різних сферах життя, проектуються в масовій свідомості у формі різноманітних образів сучасного суспільства. Ці образи широко представлені також у сучасному мистецтві, паралельно цьому їх намагаються узагальнити, раціоналізувати, описати мовою науки новітні соціальні теорії. Однією з проєкцій цього нового середовища у його розвитку і є концепт «інформаційне суспільство вражень». Динаміка розгортання нового середовища відображається у динаміці розгортання змісту цього поняття, яке продукує відповідний його вимогам характер соціального мислення та відповідні раціональні образи нового суспільства.

Використовуючи (постулюючи або ж критикуючи) теоретичний концепт «інформаційне суспільство», гуманітарні науки виробили певні образи суспільства, які перебувають у науковому (і не тільки) обігу. Серед них, на нашу думку [1], можна виділити такі.

1. Поліцентричне, або ризомне суспільство. Його ознака — «смерть індустріального міста», яку зумовлено переходом від індустріальних технологій (із використанням високих енергій, тисків і великих обсягів речовини) до постіндустріального виробництва з основою у формі нано- і біотехнологій. На основі нової технології великі міста як індустріальні агломерації зникають, виникає велика кількість малих центрів, що виконують функцію надання послуг. Процес децентралізації набуває по-

ширення у формі деагломерації. Відбувається розукрупнення промисловості, перехід на нові «чисті» технології, зосередження технології у численних малих центрах, подібних до Кремнієвої долини. Це передбачає співробітництво між тими різноманітними підприємствами і організаціями, які в індустріальній економіці ігнорують одне одного. Це формат постійного зв'язку між виробництвом, університетськими дослідженнями і місцевою адміністрацією, що передбачає відхід від жорсткої статусної диференціації. У соціальному житті відбувається «культурний поворот», результатом якого є зміщення основ суспільної взаємодії зі сфери економічної взаємодії у сферу культурно-інформаційну. Це нове суспільство має і негативні сторони, оскільки в ньому конкурентні відносини між робітниками досягають рівня, який важко переносити. Населення шукає втіхи в алкоголі або інших компенсаційних засобах. Результатом є руйнування сімей, зростання алкоголізму і наркоманії, значне падіння рівня життя. Децентралізація суспільного життя, отже, не є автоматичним і безболісним процесом. Основними соціальними суб'єктами у такому суспільстві стають місцеві громади та професійні еліти.

2. Суспільство глобальної диференційованості. Такий образ інформаційного суспільства схожий на те, що М. Маклюен називає «глобальним селом». Використання електроніки уможливорює створення середовища з контрадикторними, на перший погляд, якостями: децентралізацією та розсередженням, з одного боку, та щільною комунікацією і солідарністю — з іншого. Це село, яке позбулося свого «ідіотизму», воно відкрите комунікаційним впливам планетарного рівня. Такому суспільству притаманні одночасно приватність, інтимність і солідарність. Завдяки телекомунікації виникає новий тип солідаристських зв'язків — «увесь світ у твоєму домі». Однак це механічна солідарність, тому люди мають бути готовими до того, щоби критично переосмислювати інформаційний простір, оскільки постає небезпека соціального конформізму. Це образ суспільства, яке виникає внаслідок некоординованих технічних рішень, безсуб'єктного, незворотного історичного руху у напрямі оптимізації взаємодії між усіма агентами суспільної взаємодії. Таке суспільство буде результатом не цілеспрямованої, а спонтанної експансії панівних економічних і технологічних сил. Важливу роль у цих змінах відіграє монопольне володіння знаннями, технічні й фінансові можливості, формальна демократія

і бюрократичний колективізм. Це образ суспільства, що виникає в результаті перемоги техніки, яка із засобу стала ціллю, а її значущість стала неконтрольованою і тотальною. Соціальні наслідки таких змін — трансформація сфери праці, класової структури, сім'ї, виховання — можуть бути катастрофічними для людства.

3. Суспільство спонтанної експресивності. Основним чинником тут є виникнення єдиного мультимедійного середовища, яке дасть новим поколінням можливість безпосереднього масового спілкування у чуттєвій формі, обличчям до обличчя. Масові спільноти існують у практиках соціальної взаємодії на основі наочно-чуттєвих форм комунікації. Абстрактні понятійні конструкти, на основі яких маси сприймали соціальну реальність, перестають бути зрозумілими та дієвими. Прообразами такого суспільства є студентські демонстрації і молодіжні рухи протесту, «флешмоби» і соціальні медіа. На зміну індивідуалістичній культурі приходить культура групова. Груповими, інтерсуб'єктивними стають мислення, творчість, відчуття. Істину в такому суспільстві також розуміють як інтерсуб'єктивний процес. Соціальні якості суб'єктів змінюються швидко зі змінами культурного контексту, який виникає внаслідок спільних експресивних дій та оцінок ситуації. У такому суспільстві люди можуть стати згодом інфантильними, безвідповідальними, оскільки звикають до групової, неперсональної відповідальності. Суспільство складається з ситуативних масових угруповань, які нестабільні у часі та просторі. Це індивідуалізоване суспільство, де діють окремі високорозвинені креативні індивіди й неформалізовані групи «прямої дії». Структура суспільства такого суспільства — анархічна, мінлива.

4. Суспільство-мурашник. Це образ суспільства, що характеризується надто високим рівнем урбанізації і демографічним вибухом. У такому постурбаністичному суспільстві немає міст із концентричною комунальною структурою, яка робить місто спільнотою. Якщо немає відмінностей між містом і селом, то стає непотрібним економічний обмін між ними. Міські субструктури (транспортна, енергетична, продовольча) занепадають, зростає їхня вартість, а сільські райони більше не забезпечують відтворення міст. У такому соціальному середовищі зростає відчуття самотності й залишеності, зростають клаустрофобія, злочинність, агресивність. На глобальному рівні відбувається деколонізація, яка трансформує міжнародні

економічні відносини. Це руйнує відносний баланс між колишніми метрополіями і колоніями. Суспільства, основані на традиційних аграрних культурах, ідуть до кризи, занепаду та голоду.

5. Суспільство інформативної корпоративності. Це двочленне суспільство, структурно воно схоже на пласку піраміду з широким фундаментом. На його вершині розташовані «династичні» групи «світової еліти», потрапити до складу яких іншим людям майже неможливо. Соціальні зв'язки тут взаємно переплетені, однак водночас роз'єднані за культурними засобами самовідтворення. «Верхівка» не має реальної влади над групами, що становлять «фундамент» такого суспільства. Групи «світової еліти» існують як своєрідні фаланстери або монастирі, мешканці яких забули або втратили віру. Вони є технічно дуже «просунутими» порівняно маленькими групами, конгломератами, яким доводиться «плавати» у недиференційованому й ворожому соціальному морі. Вони зашорені у вузькі рамки соціального неоконсерватизму, майже феодално замкнені. Їхня ідеологія є наслідком того, що новітні технології, які модифікують засоби виробництва, водночас продукують «низову дислокацію» влади і роблять непричетними до неї старі еліти. Водночас нові еліти не здатні виробити легітимацийну ідеологію суспільства як цілого. У такому суспільстві старий механізм політичного представництва (політичні партії, профспілки), перетворюється на формальну схему, що позбавлена сенсу, субстанції та животворної сили. Старий механізм продовжує існувати, однак перетворюється на імітацію, він не здатний керувати — насамперед через неадекватне розуміння соціальних процесів. Через це він вимушений для самозбереження займати захисну позицію, діяти реактивно, бо постійно охоплений страхом і недовірою. У такому суспільстві й надалі функціонують старі цінності, які нічому вже нікого не навчають і втратили функціональний зв'язок із реальними дієвими технологіями. Корпоративне суспільство видається перенаселеним, його сфера праці буде у постійній кризі. Технологічний складник такого суспільства є багатшим, ніж структура, призначена для обґрунтування, використання і поширення технологічних інновацій. Високий рівень технологічного розвитку породжує такі типи організаційних і політичних зв'язків, які приведуть до утворення мультівалентної, багатомірної структури суспільства. Це водночас децентралізоване та інтегроване середовище, а завдяки техно-

логії — ще й гомогенне. Воно має загальну культурну орієнтацію, однак є не конформістським, а таким, у якому природна соціальність індивіда може розкриватися й найбільш повно реалізуватися.

6. Суспільство тотальної завершеності. У ньому на основі суцільної інформатизації та розвитку трансгуманістичного кіберкомунікативного середовища на основі штучного інтелекту завершено процес відчуження від людей їхньої здатності впливати на власну долю і на результати їхньої праці. Штучний інтелект тут обертається на нову загрозу самотності людини, він перетворює її на проекцію інформаційних потоків, на безкінечно малий придаток відчуженої від людства глобальної комунікативної машини. Розвиток штучного інтелекту створює алгоритм суспільного життя, за якого система тотального соціального контролю циклічно відтворюється. Це суспільство, де контроль усіх аспектів життя особистості відбувається в режимі 24/7 — з дня на день, без будь-якої «паузи». Культура такого суспільства змінюється, оскільки воно живе без образу майбутнього — без будь-якої надії на внутрішні дефекти, які робили б можливим звільнення людини. Тут відбувається низка принципових зрушень: скасування духовної волі, основаної на протиставленні внутрішнього світу людини зовнішньому, зникнення принципів вірогідності й категорії соціальної норми. В такому суспільстві анігілюється розбіжність між живою свідомістю і штучним інтелектом. Основна маса людей перетворюється на придаток, продовження автоматизованого світу символічного виробництва і споживання. За таких умов незначна соціальна еліта за допомогою використання високотехнологічних засобів продукування симулякрів може контролювати майже усе населення планети. Населення при цьому розподілене за штучними ознаками у віртуальні спільноти, які живуть у культурі постійної дискурсивно оформленої взаємної реінтерпретації.

Загалом у процесі вироблення образів і концепцій інформаційного суспільства можна виділити такі характеристики теоретизування. По-перше, у ньому використовували образ індустріального суспільства. По-друге, у процесі розвитку концепцій інформаційного суспільства виокремилися дві тенденції: одна передбачає тлумачити нове суспільство як таке, що поглинає особистість та сучасні соціальні інститути, інша — посилює ці інститути й робить їх більш дієвими.

Джерела:

1. Щербина В. М. Образи інформаційного суспільства: соціологічна концептуалізація : дис. ... доктора соціол. наук : 22.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2006.
2. Artificial Intelligence and the Future of Humans. URL: <https://www.pewresearch.org/internet/2018/12/10/artificial-intelligence-and-the-future-of-humans/>.
3. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting. New York, 1973.
4. Bell D. The Coming of Post-industrial Society. A Venture in Social Forecasting. New York : Basic Books, 2001.
5. Bell D. The Social Framework of the Information Society. Oxford, 1980.
6. Castells M., Kiselyova E. The collapse of the Soviet Union: the view from the Information Society. Berkeley : University of California.
7. Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. I-III. Oxford, 1996-1998.
8. Castells M. The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. I. Cambridge, Massachusetts; Oxford, UK : Blackwell, 1995.
9. Dizard W. The Coming of Information Age. New York, 1982.
10. Fukuyama F. Social and Organizational Consequences of the Information Revolution. URL: <http://www.rand.org/publications/CF/CF154/>.
11. Fukuyama F. Social Capital and Civil Society The Institute of Public Policy George Mason University. October 1, 1999. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm>.
12. Jagodič G., Šinkovec M. Involvement of Artificial Intelligence in Modern Society. *International Journal of Management Knowledge and Learning*. 2021. Vol. 10. Pp. 267-273.
13. Japan's Information Society: Themes and Visions. EPA : Economic Planning Agency, 1969.
14. Kahn H. Forces for Change in the Final Third of the Twentieth Century. New York : Hudson Institute, 1970.
15. Kahn H., Brown W., Martell L. The Next 200 Years. A Scenario for America and the World. New York : 1971.
16. Kahn H., Wiener A. The Year 2000. A Framework for Speculation on the Next 33 Years. New York : 1967.
17. Lash S. Critique of Information. London : Thousand Oaks (Ca.) ; Sage Publications, 2002.
18. Leadbeater Ch. Living on Thin Air: The New Economy. Viking, 1999.

19. Machlup F. The Production and Distribution of Know Ledge in the United States. Princeton, 1962.
20. Magdoff H., Bellamy Foster J. The New Economy: Myth and Reality. *Monthly Review*. 2001. No. 11.
21. Masuda Y. The Information Society as Postindustrial Society. Washington : World Future Soc., 1983.
22. Stonier T. The Wealth of Information. A Profile of the Post-Industrial Economy. Mandarin, 1983.
23. Stonier T. Towards a new theory of information. *Sage Journals*. 1991. Vol. 17, Issue 5. <https://doi.org/10.1177/016555159101700501>.
24. Tapscott D. The Digital Economy: Promise and Peril In The Age of Networked Intelligence. New York : McGraw-Hill, 1997.
25. Toffler A. The Adaptive Corporation. Aldershot, 1985.
26. Toffler A. Powershift. Knowledge, Wealth and Violence at the Edge of the 21 st. Century. New York, 1990.
27. Toffler A. The Third Wave. New York : Bantam Books, 1980.
28. Toffler A., Toffler H. Creating a New Civilisation: The Politics of the Third Wave. Atlanta, 1994.
29. Touraine A. Chapter 9: Society Turns Back Upon Itself. *The Blackwell Reader in Contemporary Social Theory* / ed. Anthony Elliott. New York : John Wiley & Sons, Incorporated, 1999.
30. Touraine A. Critique of Modernity. Oxford : Blackwell, 1995.
31. Touraine A. The Post-Industrial Society. Tomorrow's Social History: Classes, Conflicts and Culture in the Programmed Society. New York : Random House, 1971.